

Dr hab. Justyna Tymieniecka-Suchanek, prof. UŚ

Instytut Literaturoznawstwa

Wydział Humanistyczny

Uniwersytet Śląski

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Kingi Okroj

*„Мойте огнем и жгите водой”. Эзотерические мотивы в прозе
Алексея Скалдина*

*(„Obmywajcie ogniem i palcie wodą”. Motywy ezoteryczne w prozie
Aleksieja Skaldina)*

przygotowanej na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Gdańskiego
pod opieką naukową dr hab. Diany Oboleńskiej, prof. UG
(Gdańsk 2021, ss. 300)

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska pt. „*Obmywajcie ogniem i palcie wodą*”. *Motywy ezoteryczne w prozie Aleksieja Skaldina* Pani mgr Kingi Okroj jest pracą, napisaną w języku rosyjskim z zakresu literaturoznawstwa rusycystycznego. Rozprawa liczy 300 stron formatu A4, zadrukowanych dwustronnie (czcionka Times New Roman z interlinią 1,5) i składa się na nią: strona tytułowa, portret Aleksieja Skaldina, spis treści, wprowadzenie, trzy rozdziały (w drugim i trzecim rozdziale wyodrębniono po trzy podrozdziały), zakończenie, bibliografia (zawiera 148 pozycji w języku rosyjskim, 104 pozycje w języku polskim, angielskim i niemieckim), dwa streszczenia w języku polskim i angielskim oraz spis ilustracji. W rozprawie ponadto zamieszono 12 ilustracji, włączając w to wspomniany portret pisarza. Pracę opatrzone starannie sporządzonymi przypisami tworzącymi erudycyjną bazę zaprezentowanych w niej treści. Przy każdym nazwisku pojawiającym się w pracy po raz pierwszy umieszczono w nawiasie jego zapis łacinką.

Praca Pani mgr Kingi Okroj wpisuje się w nurt tzw. *esoteric studies* w ramach polskich badań i zapowiada nieco więcej aniżeli zapowiada tytuł, bowiem rozważania o ezoteryzmie wykraczają poza literaturę i sytuują się w szerokim kulturowym kontekście skupiającym niczym w soczewce aspekty naukowe, historyczne, religijne i filozoficzne.

Autorka uczyniła z podjętego tematu niezwykle obiecujące przedsięwzięcie badawcze. Doktorantka sugeruje, że jednoznaczne uniwersalne zdefiniowanie ezoteryzmu byłoby zadaniem Syzyfa, więc na potrzeby rozprawy zawężyła rozumienie ezoteryzmu do ujęcia Wouterera J. Hanegraaffa, choć wskazuje na jego różne odmiany. Autorka jednak stroni od arbitralnych rozstrzygnięć zastrzegając, że zaprezentowana interpretacja prozy Aleksieja Skaldina w kluczu ezoterycznej symboliki jest jedną z wielu możliwych form interpretacji (zob. s. 279).

Tytuł pracy, zawierający alchemiczną maksymę o obmywaniu ogniem i paleniem wodą, został dobrany adekwatnie do zawartości merytorycznej pracy zarówno w sensie przenośnym, jak i dosłownym. Motyw wody i ognia to lejtymotywy twórczości Aleksieja Skaldina, którym poświęcono w pracy dużo należnego im miejsca. Temat rozprawy jest oryginalny zważywszy na fakt, że to pierwsze monograficzne opracowanie spuścizny Skaldina. Twórczość pisarza pozostawała, jak dotąd, mało spenetrowanym, a co za tym idzie zapomnianym fragmentem spuścizny rosyjskiego symbolizmu. Podjęty temat jest konkretny i klarowny, a co najważniejsze – został potraktowany z należytą rzetelnością. Praca świadczy o tym, że Srebrny Wiek kryje przed badaczami jeszcze wiele tajemnic. Wydawałoby się, że wiemy już wszystko o czołowych przedstawicielach tego okresu, gdy tymczasem wiedzę tę ogranicza brak dostępu do utworów, które nie zachowały się do naszych czasów. Autorce pracy przyświecała myśl, by twórczość Skaldina nie tylko ocalać od zapomnienia, ale wpisać ją w krąg koryfeuszy tworzących złożony literacko-kulturowy fenomen przełomu XIX i XX w. Na uznanie zasługuje fakt, że Autorka nie tylko wypełnia „białe plamy” rosyjskiego symbolizmu, ale stawia szereg pytań, które prawdopodobnie nigdy nie doczekają się odpowiedzi. Praca ta jest zatem doskonałym przykładem tego, jak pisać o pisarzu i jego dziele mając do czynienia z niewielką częścią tego, co z twórczości pozostało, mając do dyspozycji tylko nieliczne wspomnienia oraz fragmenty ocalałych listów. Praca jest poniekąd próbą opracowania warsztatu badacza, który z tych zachowanych „puzzli” komponuje pracę poświęconą przekonującej analizie i interpretacji utworów prozatorskich osadzając je w tradycji ezoterycznej. Przyznać trzeba, że z próby tej Pani mgr Kinga Okroj wyszła nie tylko zwycięsko, ale dowiodła, że ezoteryzm był dla pisarza sposobem recepcji i percepcji rzeczywistości.

Pracę Pani mgr Kingi Okroj przeczytałam z zainteresowaniem i niemałym dla siebie pożytkiem. Doktorantka zmierzyła się w rozprawie z zagadnieniami epoki, która długo stanowiła obszar moich naukowych zainteresowań, chociaż problemy dotyczące

kwestii wiedzy tajemnej obecnej w twórczości symbolistów (np. w powieści *Ognisty anioł* Walerija Briusowa) sprowadzałam niegdyś wyłącznie do „rzekomych” wydarzeń nadprzyrodzonych, którym należy nadać realistyczną motywację. Tymczasem wiedza tajemna stanowiła nieodłączną część epoki *fin de siècle*, niepokoiła twórczą wyobraźnię pisarzy, fascynowała tym, co zagadkowe i niewyjaśnione. Ze wstydem wyznaję, że nie doceniałam znaczenia „spraw nie z tego świata”¹ w literaturze modernistycznej i wobec tego rodzaju interpretacji byłam nastawiona sceptycznie aż do czasu, kiedy zapoznałam się z niezwykle przekonującą i nowatorską pracą Pani mgr Kingi Okroj. W rozprawie doktorskiej zaprezentowała bowiem inspirującą i niejednoznaczną stronę twórczości Aleksieja Skaldina, z której wyłania się misternie utkana ezoteryczna sieć semiotyczna. Wszystkie jej nici (fakty, wątki, motywy, symbole, znaki *etc.*) są ściśle z sobą powiązane, w ukryty sposób, ale na tyle czytelny, by stanowić zaproszenie czytelnika do osobliwej gry. Twórczość ta staje się ezoterycznym kodem/szyfrem, który jest dla badacza nie lada wyzwaniem. Na charakter implicytnych i eksplicytnych powiązań owych „nici” Autorka pracy wskazuje ujawniając i argumentując nieoczywiste finezyjne ich związki (np. s. 186). Zagłębiamy się więc w rozważania charakteryzujące się rozumowaniem opartym na inteligentnej, logicznej i wnikliwej interpretacyjnej dedukcji, która budzi mój podziw i uznanie (zob. np. s. 188-189).

Dzięki nowatorskiej rozprawie Pani mgr Kingi Okroj nie trzeba zastanawiać się, parafrazując Aleksieja Konakowa², co mamy robić z twórczością Aleksieja Skaldina. Po szczegółowej interpretacji jego twórczości, już nie tylko to wiemy, ale – co więcej – rozumiemy, dlaczego należy ją postrzegać głównie jako ezoteryczny przykład literatury rosyjskiej i umieszczać wizerunek pisarza w kręgu literacko-kulturowym przełomu XIX i XX wieku, którego – jak się okazuje – był znaczącą i współtworzącą go wyjątkową twórczą osobowością. Powstało pionierskie w polskiej rusycystyce studium ezoteryczne twórczości Aleksieja Skaldina – wysoce utalentowanego pisarza często postrzeganego jako jednego ze zwolenników tych samych, co Wiaczesław Iwanow, poglądów³. Nie bez powodu Natalia Taturina podkreśla, że talent pisarza doceniali m.in. Aleksandr Błok i Andriej Biły. Pani Mgr Kinga Okroj stawiając tezę, że twórczość Skaldina jest prozą

¹ K. OLKUSZ: *Materializm kontra ezoteryka. Drugie pokolenie pozytywistów wobec „spraw nie z tego świata”*, Kraków 2017.

² А. КОНАКОВ: *Что нам делать с Никодимом Старшим? О романе Алексея Скалдина*. «Знамя» 2021, № 3. <https://znamlit.ru/publication.php?id=7902> [29.05.2021].

³ Е.А. БУСЫГИНА: *Вячеслав Иванов – мэтр молодых петербургских литераторов в 1900-е годы*. „Вестник Чувашского университета” 2013, № 1, s. 185.

ezoteryczną jednocześnie przypomina, że pierwszy w Polsce artykuł o pisarzu należy do Janiny Sałajczykowej, której trud kontynuowały Monika Rzeczycka i Diana Oboleńska. Przedłożona do zaopiniowania praca dowodzi, że jej Autorka jest godną kontynuatorką studiów nad ezoteryzmem, które wśród gdańskich badaczy zainicjowała nieoceniona Elżbieta Biernat. Bez wątpienia ważną rolę odegrało utworzenie w l. 90. przy Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Gdańskiego Laboratorium Niedogmatycznej Duchowości.

Rozprawa „*Obmywajcie ogniem i palcie wodą*”. *Motywy ezoteryczne w prozie Aleksieja Skaldina* nakazuje przypomnieć, że zagadnieniami ezoterycznymi zajmują się zarówno literaturoznawcy w odniesieniu do różnych pisarzy, a nawet epok (zob. Л. Лейтон: *Эзотерическая традиция в русской романтической литературе: декадризм и масонство*. Пер. Э.Ф. Осина. Санкт-Петербург 1995; Е.В. Ливская: *Эзотерическая составляющая ранней прозы С.Д. Кржижановского: текст как часть посвященного ритуала*. „Проблемы истории, филологии, культуры” 2013, № 01), jak i językoznawcy (np. М.Н. Приемшова: *Лингвистический аспект эзотерической традиции в русской литературе конца XVIII – начала XIX века*. „Acta linguistica Petropolitana. Труды Института лингвистических исследований РАН” 2008, Т. IV, Ч. 3), a obecnie ezoteryka staje się nawet domeną socjologii (zob. А. Каспerek: *Zachodnia tradycja ezoteryczna jako obiekt badań socjologicznych: historia i perspektywy*. „Studia Religiosa” 2019, nr 52).

Zawartej w pracy doktorskiej Pani mgr Kingi Okroj refleksji patronują pisarze, malarze, filozofowie, psychologowie, literaturoznawcy, religioznawcy. To z ich wiedzy Doktorantka czerpie informacje na interesujące tematy, inspirowane nimi w namyśle nad związkami prozy Aleksieja Skaldina z ezoteryzmem. Jednak, co warto podkreślić, wyraźnie w rozprawie zaznacza swoje własne punkty patrzenia na opisywane zjawiska. Autorka korzystała z wielu źródeł, które warto byłoby jeszcze uzupełnić w bibliografii o następujące pozycje:

- О. В. Клецевич: *Лабиринты алхимии*. Санкт-Петербург 2017.
- Н.А. Татурина: *Мифопоэтические контексты образа главного героя в романе А.Д. Скалдина «Странствия и приключения Никодима Старшего»*. В: *Русская литература 1920-х годов: художественный текст и историко-культурный контекст*. Сост. Т.Н. Фоминых. Пермь 2002.

- Научно-теоретический журнал „Aliter” 2014, № 4 (poświęcony ezoteryzmowi zachodniemu i rosyjskiemu).
- A. Posacki, *Ezoteryzm i okultyzm – formy dawne i nowe. Aspekty filozoficzno-teologiczne i praktyczno-duszpasterskie*. Radom 2009.
- Z. Drozdowicz: *Oblicza ezoteryzmu*. „Humaniora. Czasopismo Internetowe” 2021, nr 1 (33).
- *Ezoteryczne tropy w kulturze Zachodu*. Red. R. Ptaszek, D. Sobieraj. Lublin 2013.

Pani mgr Kinga Okroj analizuje i interpretuje utwory Aleksieja Skałdina osadzając je w szerokim historyczno-teoretycznym kontekście zachodniej tradycji ezoterycznej, by dowieść, że w twórczości Skałdina ma miejsce kontaminacja różnorodnych tradycji ezoterycznych tworzących indywidualny styl ekspresji artystycznej tego pisarza. Każdy utwór pisarza został poddany przez Doktorantkę pogłębionym interpretacjom, które przekonująco dowodzą, że jest obeznana z paradygmatami badawczymi współczesnej humanistyki, ale potrafi też z tej znajomości uczynić użytek na rzecz zastosowanych metod analizy i wielotorowych interpretacji. Niejednokrotnie wybrany obraz literacki rozważa na różnych poziomach wielowymiarowej interpretacji, np. obraz byka (s. 207-208) lub imienia Irina (s. 154).

Mgr Kinga Okroj zastosowała w pracy metodologię polegającą na ezoterycznym odczytaniu twórczości i biografii Aleksieja Skałdina z uwzględnieniem interesującego zjawiska życiotorzenia (o dostrzeżonych związkach pomiędzy życiem a twórczością pisarza na zasadzie *per analogiam* zob. s. 190). We wprowadzeniu nie tylko kreśli sylwetkę tego nieznanego u nas pisarza, ale też precyzuje cel pracy, definiuje ezoteryzm, charakteryzuje tzw. stan badań i wyjaśnia wybór tekstów przeznaczonych do analizy. Dowiadujemy się, że rozważania będą prowadzone chronologicznie, co umożliwi prześledzenie ewolucji pisarza. Pierwszy rozdział, który ma charakter historyczno-teoretyczny, wprowadza w arkana ezoteryzmu jako pewnej skarbnicy wiedzy tajemnej, zjawiska kulturowego i dziedziny badań naukowych. Zjawisko to jawi się jako fenomen wielowymiarowy i niepowtarzalny, który określa wyjątkową atmosferę epoki Srebrnego Wieku. Autorka wyjaśnia różne terminy: ezoteryzm, okultyzm, spirytyzm, gnostycyzm etc. (s. 14), bardzo drobiazgowo opisuje znaczenie pojęć, rysuje tradycje ezoteryczne w kontekście europejskim, ukazuje interdyscyplinarny charakter zjawiska. Drugi i trzeci rozdział mają charakter praktyczno-analityczny, w których Autorka analizuje motywy ezoteryczne w prozie Skałdina, przy czym w drugim rozdziale omawia je w dziełach

napisanych dla dorosłego czytelnika, a w trzecim – dla młodszego odbiorcy. Drugi rozdział poświęcono interpretacji utworów *Wędrówki i przygody Nikodima Starszego* i *Opowieść o Panu Prosto*, zaś trzeci utworom – *Czarodziej i uczonek*, *Czego było dużo*, *Dobrzy gospodarze* oraz *Poszlaka*. Ostatni z wymienionych utworów wykracza poza kanon literatury dla dzieci, stając się dla badaczki ważnym ogniwem, uzupełniającym interpretację hermetyczną twórczości Aleksieja Skaldina. Każdy z podrozdziałów został podporządkowany perspektywie i świadomości bohatera, a więc Doktorantka podąża drogą inicjacyjną bohaterów, eksponuje ich duchową przemianę. Pokazuje, że proza dla dzieci wiąże się z utworami omówionymi w rozdziale drugim. Zwykle literaturę dziecięcą i młodzieżową pomija się w badaniach literaturoznawczych lub traktuje się marginalnie, ale tu zajmuje ona równorzędne miejsce i została potraktowana z należytą uwagą. Odnoszę wrażenie, że nie stało się tak tylko ze względu na sztuczne poszerzenie omawianego materiału literackiego. Okazuje się, że włączenie do rozważań utworów przeznaczonych dla dzieci jest w pełni uzasadnione, ponieważ ściśle wiążą się one z tymi, które omówiono w rozdziale drugim. Wszystkie one nie tylko powtarzają, ale i rozwijają motywy, kody i znaki zawarte w poprzednich tekstach. Autorka dokonuje syntezy Skaldinowskiej twórczości poszukując różnego rodzaju podobieństw, paraleli, zależności, analogi czy homologi pomiędzy tekstami Skaldina na różnych poziomach.

Gdyby nie fakt, że niemal cała twórczość Aleksieja Skaldina przepadła, można by wytknąć, że pewien niedosyt budzi w rozprawie niezwykle skromny pod względem kwantytatywnym materiał literacki. Jednak interpretacja skromnego z konieczności materiału zaowocowała nad wyraz bogatym obszarem interpretacyjnym i badawczym. Doktorantka wyprowadziła z analizowanych utworów-kalamburów, utworów-szyfrów pisarza wszystko to, co było możliwe. Odśloniła w zwykłej „niższej” rzeczywistości tych tekstów obecność niezwyklej „wyższej” rzeczywistości świadczącej o jej ezoterycznym wymiarze. Pokażny korpus różnorodnych ezoterycznych motywów w prozie Skaldina opisanych przez Doktorantkę przekonuje, że nowatorstwo tej twórczości sprowadza się do wypowiedzenia pojedynku z czytelnikiem polegającego na prowadzeniu świadomej z nim gry. Autorka wprowadza nas w reguły tej gry. Analiza potwierdza, że pisarz był prawdziwym mistrzem w prowadzeniu literackiej gry z czytelnikiem, a Doktorantka z pełnym profesjonalizmem odsłania jej prawdopodobny scenariusz i podobny schemat wszystkich utworów.

Należy podkreślić, że Pani mgr Kinga Okroj sytuuje prozę Aleksieja Skaldina nie tylko w kontekście modernizmu (w miarę bieżących potrzeb odwołuje się do twórczości rosyjskich symbolistów Andrieja Biełego, Fiodora Sologuba, Aleksandra Błoka, Zinaidy Gippius), ale również nawiązuje do tradycji literatury XIX wieku (np. utworów Nikołaja Gogoła, Fiodora Dostojewskiego), a nawet odwołuje się do prozy Michaiła Bułhakowa sugerując, że Skaldin antycypował pewne wątki autora *Mistrza i Małgorzaty*. Ponadto Autorka ze swobodą porusza się w obszarze mitologii słowiańskiej sięgając przy tym do literatury staroruskiej (zob. s. 68-70).

Praca została bardzo starannie napisana i zredagowana, także z trudem można znaleźć jakiegokolwiek błędy w tym zakresie. Doktorantka operuje poprawną ruszczyzną, więc zdołałam dostrzec jedynie nieliczne usterki językowe, np. „Перелом XIX и XX веков в России [...]” (s. 4), „Герой, [...], блуждает в земной лабиринте” (s. 55); „Он припоминает о Гермесе Трисмегисте (Гермесе Триждывеличайшим)” (s. 75), „Хотя Никодим и Яков [...] не поддерживают близких отношений” (s. 93). Zwracam uwagę na to tylko dlatego, że należy poprawić niedociągnięcia przygotowując pracę do wersji drukowanej, na którą niewątpliwie ona zasługuje. Rekomenduję tym samym skierowanie rozprawy do druku.

Rozprawa „*Obmywajcie ogniem i palcie wodą*”. *Motywy ezoteryczne w prozie Aleksieja Skaldina* wnosi niezwykle istotny wkład intelektualny w badania rosyjskiej literatury przełomu XIX i XX wieku. Świadczy o głębokiej wiedzy Doktorantki, erudycji i wnikliwym podejmowaniu oryginalnych tematów. Jest to praca bardzo ważna i cenna. Ma szansę wejść do międzynarodowego rusycystycznego obiegu nie tylko ze względu na język rosyjski, w którym ją napisano, ale głównie dlatego, że wpisuje się w aktualny nurt badawczy. O aktualności tych studiów świadczą monografie Olgi Kleszczewicz

Podsumowując uważam, że przedłożona rozprawa „*Obmywajcie ogniem i palcie wodą*”. *Motywy ezoteryczne w prozie Aleksieja Skaldina* to dysertacja na wysokim poziomie merytorycznym, cenna poznawczo, poprawna metodologicznie, spójna i konsekwentna w stawianiu tez i ich uzasadnianiu. Nadto nowatorska i inspirująca. Z przekonaniem zatem stwierdzam, że rozprawa ta spełnia wymogi ustawowe stawiane dysertacjom doktorskim i tym samym wnoszę o dopuszczenie jej do publicznej obrony. Biorąc pod uwagę niebagatelne walory naukowe rozprawy wnioskuję o jej wyróżnienie.

Katowice, 6 czerwca 2021 r.